สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต ในสังคมที่เปลี่ยนแปลง

Mental Health Social Work in Changing Societies

ศาสตราจารย์ ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2557

สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลง
Mental Health Social Work in Changing Societies

ถ่ายเอกสารแทนการใช้หนังสือ
คือการทำลายภูมิปัญญาสร้างสรรค์

สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลง

Mental Health Social Work in Changing Societies

ศาสตราจารย์ ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2562

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2557

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์.

สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลง = Mental Health Social Work in Changing Societies.

1. สังคมสงเคราะห์ทางจิตเวช.

HV689

ISBN 978-616-314-422-5

ISBN (E-BOOK) 978-616-314-566-6

ลิขสิทธิ์ของ**ศาสตราจารย์ ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์**

สงวนลิขสิทธิ์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนมกราคม 2562

จำนวน 200 เล่ม (ฉบับพิมพ์เพิ่ม)

ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) เมษายน 2563

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดย**สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**

ท่าพระจันทร์: อาคารธรรมศาสตร์ 60 ปี ชั้น U1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0-2223-9232

ศูนย์รังสิต: อาคารโดมบริหาร ชั้น 3 ห้อง 317 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี 12121

โทร. 0-2564-2859-60 โทรสาร 0-2564-2860

http://www.thammasatpress.tu.ac.th, e-mail: unipress@tu.ac.th

---

พิมพ์ที่**ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็มแอนด์เอ็มเลเซอร์พริ้นต์**

นายสมชาย ดำขำ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

พิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนกันยายน 2561 จำนวน 200 เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ 1 เดือนมกราคม 2562 จำนวน 200 เล่ม (ฉบับพิมพ์เพิ่ม)

ราคาเล่มละ 150.- บาท

สารบัญ

คำนำ **(9)**

ตอนที่ 1 แนวคิดพื้นฐานของสังคมสงเคราะห์

บทที่ 1 แนวคิดพื้นฐานในการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ **3**

ความนำ 3

แนวคิดนิยัตินิยม 4

แนวคิดพฤติกรรมนิยม 14

แนวคิดมนุษยนิยม 18

การประยุกต์ใช้ในสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต 23

สรุป 27

เอกสารอ้างอิง 28

บทที่ 2 แนวคิดพื้นฐานในการอธิบายโลกสามยุคสมัย **30**

ความนำ 30

แนวคิดก่อนความทันสมัย 31

แนวคิดความทันสมัย 32

แนวคิดหลังความทันสมัย 33

การอธิบายปัญหาสุขภาพจิตของนักปรัชญาหลังความทันสมัย 35

อิทธิพลของแนวคิดหลังความทันสมัยต่อการบำบัด 42

การบำบัดแนวหลังความทันสมัย 47

การประยุกต์ใช้ในสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต 50

สรุป 51

เอกสารอ้างอิง 53

ตอนที่ 2 แนวคิดจิตเวชร่วมสมัย

บทที่ 3 แนวคิดจิตเวชยุคหลัง **59**

ความนำ 59

จุดกำเนิดของแนวคิดจิตเวชยุคหลัง 60

อัตลักษณ์ของแนวคิดจิตเวชยุคหลัง 61

การรื้อสร้างจิตเวชของแนวคิดจิตเวชยุคหลัง 67

จิตเวชยุคหลังกับสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต 73

สรุป 74

เอกสารอ้างอิง 76

บทที่ 4 จิตเวชประชาธิปไตย **77**

ความนำ 77

จุดกำเนิดของจิตเวชประชาธิปไตย 78

กฎหมายหนึ่งร้อยแปดสิบ 83

การบำบัดรักษาสุขภาพจิตแตกเป็นสองขั้ว 85

การประเมินกฎหมายหนึ่งร้อยแปดสิบ 86

จิตเวชประชาธิปไตยกับสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต 89

สรุป 91

เอกสารอ้างอิง 92

บทที่ 5 จิตเวชแนววิพากษ์ **94**

ความนำ 94

จุดกำเนิดของจิตเวชแนววิพากษ์ 96

เครือข่ายจิตเวชแนววิพากษ์ 97

ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ในจิตเวช 100

ปฏิฐานนิยมและจิตเวช 102

จิตเวชแนววิพากษ์และจิตเวชยุคหลัง 103

จิตเวชแนววิพากษ์ในปัจจุบัน 106

จิตเวชแนววิพากษ์และสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต 106
สรุป 109
เอกสารอ้างอิง 110

ตอนที่ 3 ประเด็นปัญหาสำคัญ

บทที่ 6 ความไม่เสมอภาคเท่าเทียมในสุขภาพจิต 113
ความนำ 113
แนวคิดระบาดวิทยาในปัจจุบัน 114
แนวคิดสังคมวิทยาในปัจจุบัน 118
ปัญหาวิธีการศึกษาความไม่เสมอภาคในสุขภาพจิต 120
หลักฐานเชิงประจักษ์ที่สำคัญ 123
ประเด็นชาติพันธุ์ 125
ความไม่เสมอภาคเท่าเทียมที่การบริการสร้างขึ้น 126
ความรุนแรงในสุขภาพจิต 128
นัยสำหรับวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ 129
สรุป 133
เอกสารอ้างอิง 134

บทที่ 7 การประทับมลทิน 139
ความนำ 139
ความหมายของการประทับมลทิน 140
ทัศนคติของประชาชนต่อปัญหาสุขภาพจิต 141
ทฤษฎีว่าด้วยการประทับมลทิน 144
การขจัดการประทับมลทิน 155
การประทับมลทินกับสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต 159
สรุป 160
เอกสารอ้างอิง 162

บทที่ 8 พื้นที่ใหม่ของสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต **165**

ความนำ 165

อุปสงค์ของการเปลี่ยนแปลง 166

การกำหนดพื้นที่ใหม่ด้วยทัศนะเชิงวิพากษ์ 167

การศึกษาเพื่อฐานการสร้างสมรรถนะในพื้นที่ใหม่ 168

การปฏิบัติงานเชิงวิพากษ์ในสุขภาพจิต 170

สรุป 176

เอกสารอ้างอิง 177

บทที่ 9 บทสรุปส่งท้าย **178**

ความนำ 178

พื้นฐานการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ 180

พื้นฐานความเข้าใจโลกสามยุคสมัย 180

แนวคิดจิตเวชยุคหลัง 182

จิตเวชประชาธิปไตยเป็นทั้งแนวคิดและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม 183

จิตเวชแนววิพากษ์ 184

ความไม่เสมอภาคเท่าเทียมในสุขภาพจิต 184

การประทับมลทิน/การตีตราบาป 185

พื้นที่ใหม่ของสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต 187

สรุป 188

เอกสารอ้างอิง 189

บรรณานุกรม **191**

คำนำ

สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลง (Mental Health Social Work in Changing Societies) เป็นตำราที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำรา ประจำปี 2557 จากงานส่งเสริมและเผยแพร่งานวิจัย กองบริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เขียนขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

เนื้อหาของตำราพัฒนาจากเอกสารคำสอนหลายวิชา อาทิ สค.111 ปรัชญาและแนวคิดสังคมสงเคราะห์ หลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตรบัณฑิต และ สค.763 สังคมสงเคราะห์จิตเวชในสังคมที่เปลี่ยนแปลง หลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งสองวิชาผู้เขียนเป็นผู้บรรยาย

ตำราเรื่อง *สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลง* ได้แบ่งเนื้อหาเป็น 3 ตอนใหญ่คือ ตอนที่ 1 แนวคิดพื้นฐานของสังคมสงเคราะห์ ตอนที่ 2 แนวคิดจิตเวชร่วมสมัย และตอนที่ 3 ประเด็นปัญหาสำคัญ ในตอนที่ 1 ประกอบด้วย บทที่ 1 แนวคิดพื้นฐานในการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ และบทที่ 2 แนวคิดพื้นฐานในการอธิบายโลกสามยุคสมัย ตอนที่ 2 แนวคิดจิตเวชร่วมสมัย ประกอบด้วย บทที่ 3 แนวคิดจิตเวชยุคหลัง บทที่ 4 จิตเวชประชาธิปไตย และบทที่ 5 จิตเวชแนววิพากษ์ ตอนที่ 3 ประเด็นปัญหาสำคัญ ประกอบด้วย บทที่ 6 ความไม่เสมอภาคเท่าเทียมในสุขภาพจิต บทที่ 7 การประทับมลทิน บทที่ 8 พื้นที่ใหม่ของสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิต และบทที่ 9 บทสรุปส่งท้าย

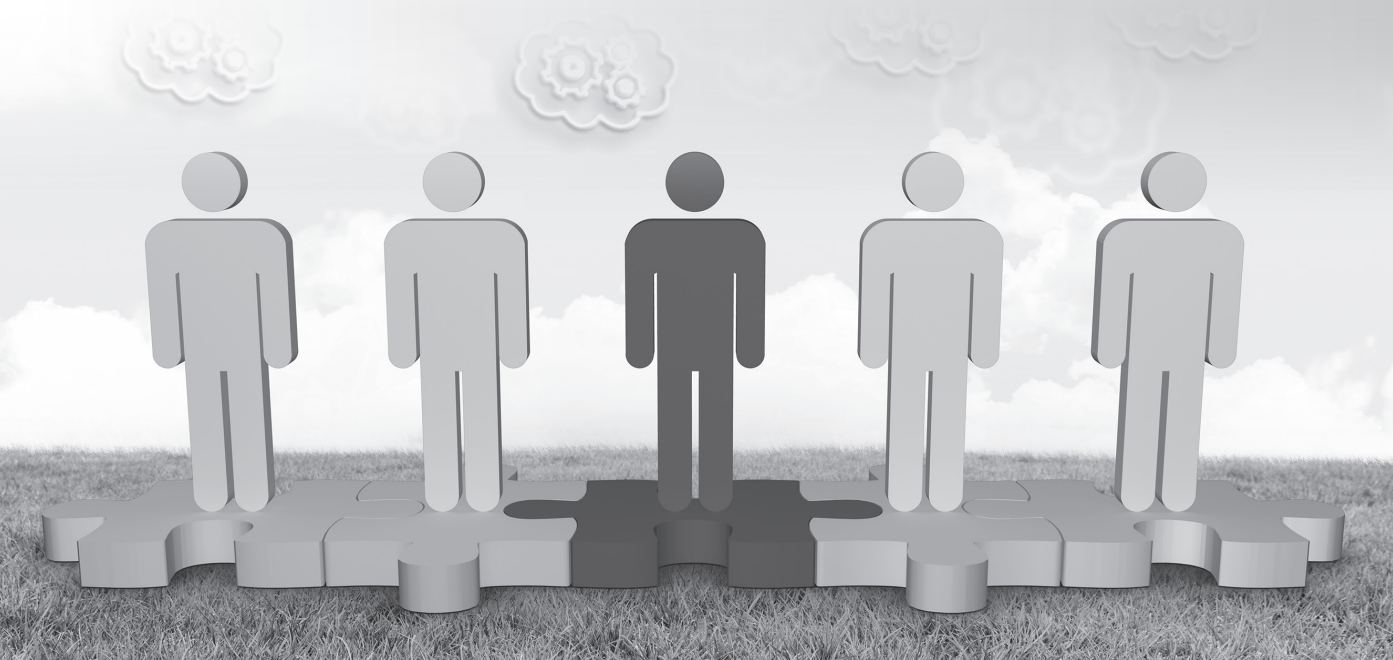
ผู้เขียนขอยกคุณความดีของตำราเล่มนี้ เป็นการน้อมรำลึกพระคุณของคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ให้กับผู้เขียน และหวังว่าตำราเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อวงการสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตที่กำลังเติบโตแข็งแกร่งและสั่งสมความเป็นเลิศต่อ ๆ ไป

ศาสตราจารย์ ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์

21 กุมภาพันธ์ 2561

ตอนที่ 1

แนวคิดพื้นฐานของสังคมสงเคราะห์

บทที่ 1

แนวคิดพื้นฐานในการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์

ความนำ

สังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตเป็นการทำงานที่ต้องมีพื้นฐานด้านความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์การปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตผู้หนึ่ง เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้ว่า นักสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตผู้นั้นมีความเข้าใจอย่างไร ต่อผู้ป่วย ผู้ใช้บริการ ญาติหรือครอบครัวของผู้ป่วยผู้ใช้บริการ ประชาชนในชุมชน หรือแม้แต่ต่อทีมสหวิชาชีพ หรือบุคลากรอื่นๆ ในหน่วยงาน การปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์สุขภาพจิตมีสิ่งที่เป็นแนวคิดทฤษฎีที่เป็นรากฐานของการคิด การใช้วิจารณญาณทางวิชาชีพ การพูด การโต้ตอบ การแสดงการกระทำออกมาของนักสังคมสงเคราะห์อย่างแน่นอนชัดเจน ทั้งนี้ แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการทำความเข้าใจกับธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีอยู่มากมายหลากหลายทฤษฎี

ในที่นี้ ได้ประมวลและจัดกลุ่มของแนวคิดพื้นฐานในการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ออกเป็นสามกลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ แนวคิดนิยัตินิยม (Determinism) แนวคิดพฤติกรรมนิยม (Behaviourism) และแนวคิดมนุษยนิยม (Humanism)[1]

แนวคิดนิยัตินิยม (Determinism)

แนวคิดนิยัตินิยม (Determinism) เป็นกลุ่มของแนวความคิด ทฤษฎี ตลอดจนความเชื่อที่มองว่า มนุษย์ปราศจากซึ่งเจตจำนงอิสระทั้งสิ้น มนุษย์ไม่สามารถที่จะกำหนดวิถีชีวิตหรือชะตาชีวิตของตนได้ ชีวิตและความเป็นอยู่ทุกอย่างของมนุษย์ถูกกำหนด ถูกบงการและลิขิตขีดเส้นเกณฑ์ชะตาไว้โดยผู้อื่นหรือสิ่งอื่น ไม่ใช่ตัวมนุษย์เอง (กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2532, น.2-8; สิทธิ์ บุตรอินทร์, 2532, น.91) แนวคิดนี้ประกอบด้วยแนวคิด ทฤษฎีและความเชื่อย่อย ๆ ดังนี้

ความเชื่อเรื่องกรรมพันธุ์-สายเลือด

ในยุคหนึ่งคนไทยจำนวนไม่น้อยเชื่อว่า ผู้ที่กระทำความผิด-เป็นอาชญากร หรือคนที่มีปัญหาด้านความประพฤตินั้น เกิดจากกรรมพันธุ์หรือสายเลือดไม่ดี ความเชื่อนี้ยังคงมีอยู่แม้ในปัจจุบัน นักสังคมสงเคราะห์และผู้ที่ทำงานด้านการให้คำปรึกษาเด็กและครอบครัวจะยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องตลอดจนพ่อแม่ของเด็กที่หย่าร้างกันจำนวนไม่น้อยต่างกล่าวโทษซึ่งกันและกัน โดยมักจะบอกนักสังคมสงเคราะห์ว่าการที่เด็กมีปัญหาความประพฤติเกิดจาก “สายเลือดเด็กไม่ดี” หรือ “สายเลือดข้างพ่อไม่ดี” หรือ “เด็กได้เลือดทางแม่มากกว่าเลือดทางพ่อเลยเป็นคนไม่ดี” ทั้ง ๆ ที่ตามข้อเท็จจริงทางชีววิทยา เด็กคนหนึ่งจะได้รับการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรมจากทั้งพ่อและแม่เท่า ๆ กันพอดี

---

[1] เนื้อหาส่วนใหญ่ของบทนี้ดัดแปลงมาจากเอกสารทางวิชาการของผู้เขียน 3 เรื่องคือ “กระบวนทรรศน์ในการอธิบายธรรมชาติของมนุษย์” เอกสารคำสอนวิชา สค.111 ปรัชญาและแนวคิดสังคมสงเคราะห์ ภาค 2/2557 คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558: “ประมวลสาระชุดวิชา 73733 สวัสดิการครอบครัวและสังคม หน่วยที่ 1 ปรัชญาและองค์ความรู้เกี่ยวกับสวัสดิการสังคม” บัณฑิตศึกษา สาขาคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2545 และ “เทคนิคการสร้างความเชื่อมั่นในงานสังคมสงเคราะห์” รายงานการวิจัยเสริมหลักสูตร คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

ความเชื่อเรื่องกรรมพันธุ์-สายเลือดเป็นตัวกำหนดให้มนุษย์มีปัญหาเช่นนี้มีผลทำให้มนุษย์ผู้นั้นถูกประทับมลทิน หรือถูกตีตราตั้งแต่เกิด ถ้าหากพ่อแม่เขาเป็นอาชญากร เขาก็จะถูกตีตราว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น เพราะสายเลือดของเขาเลวมาอย่างนั้น บุคคลที่ถูกประทับมลทินเช่นนี้จะขาดความเชื่อมั่นในตนเองในด้านต่าง ๆ และมีผลกระทบทำให้เขาต้องดำเนินชีวิตไปในแนวทางที่ไม่เหมาะสม เมื่อถูกมองว่าเขาจะต้องเลวไปตามสายเลือด เขาก็จะได้รับความกดดันให้ต้องเป็นไปเช่นนั้นจริง ๆ

ความเชื่อเช่นนี้ยังสกัดกั้นให้เขาไม่ได้รับสวัสดิการสังคมที่ดี ที่คนอื่นได้รับ เพราะหากนักวิชาชีพที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิการสังคมมีความเชื่อเช่นนี้ เมื่อทราบประวัติของพ่อแม่ของเขาก็มีแนวโน้มจะปฏิบัติต่อเขาอย่างรังเกียจ นักนโยบายสังคมถ้ามีพื้นฐานความเข้าใจเช่นนี้ ก็คงจะหาคำตอบหรือแก้ไขปัญหาสังคมต่าง ๆ ด้วยการตอนพันธุ์มนุษย์ จับผู้ต้องโทษร้ายแรงต่าง ๆ มาทำหมันหรือป้องกันไม่ให้แพร่พันธุ์หรือแพร่สายเลือดที่เลวร้ายอีกต่อไป หรือสร้างเรือนจำและแดนประหารไว้มาก ๆ เพื่อจะได้กำจัดสายพันธุ์ที่สร้างปัญหาสังคมให้หมดไป

ปัจจุบัน ความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ที่ตีตราไปที่กรรมพันธุ์-สายเลือดได้คลี่คลายไปมากแล้ว สังคมมีความเชื่อเรื่องการอบรมสั่งสอนและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น กระนั้นก็ตามยังไม่มีผู้ใดกล้ายืนยันว่า ความเชื่อเช่นนี้ไม่มีอิทธิพลอยู่อีกต่อไป

ความเชื่อเรื่อง “กรรมเวร” (หรือกฎแห่งกรรมในความหมายที่คับแคบ)

“กรรมเวร” ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึง “กฎแห่งกรรม” ตามคำสอนทางพุทธศาสนา แต่หมายถึง การปฏิบัติทางสังคมที่เป็นไปตามความเชื่อที่ส่งทอดตามกันมา จนกลายเป็นความเชื่อกระแสหลักในสังคมไทย ซึ่งมีลักษณะเป็นนิยัตินิยม ส่วนกฎแห่งกรรมในความหมายที่แท้จริง ตีความได้ว่าเป็นหลักการที่เป็นวิทยาศาสตร์ และมีวิธีคิดที่สอดรับกับแนวคิดมนุษยนิยม

ในความเป็นจริง ความหมายของกฎแห่งกรรมตามแนวอธิบายของพุทธปรัชญานั้นมีขอบเขตความหมายกว้างขวางและลึกซึ้งกว่า “นิยัตินิยม” หรือ “การกำหนดหรือลิขิตชีวิตมนุษย์โดยผู้อื่น” อย่างไรก็ตามในความหมายทางวัฒนธรรมการดำเนินชีวิต คนไทยจำนวนไม่น้อยตีความหมาย “กฎแห่งกรรม” ไปเป็น “กรรมเวร” หรือ “เวรกรรม” ที่สะท้อนการตีความอย่างคับแคบและเบี่ยงเบนไปจากความหมายเดิม ประกอบกับปัจจัยทางด้านการปกครองและค่านิยมทางสังคม หล่อหลอมให้คนไทยเชื่อเรื่องกรรมเวร ในลักษณะยอมจำนนต่อชะตากรรม

มากกว่าจะหาทางเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพื่อสร้างความชอบธรรม ดังเช่น กมล กมลตระกูล ได้แสดงความเห็นที่น่าสนใจในบทความเรื่อง “วัฒนธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา” เอาไว้ว่า

> วัฒนธรรมในเรื่องรูปความเชื่อทางด้านเรื่องบุญเรื่องกรรมเรื่องไสยศาสตร์เรื่องกงเกวียนกงกรรม เรื่องวาสนา เรื่องพิธีกรรม เรื่องโชคลาง เรื่องฟ้าบันดาล เรื่องเชื่อฟังโดยไม่ซักถาม เรื่องชาตินี้ชาติหน้า ฯลฯ รูปธรรมความเชื่อนี้ได้รับการตอกย้ำโดยผู้ปกครอง โดยผ่านระบบการศึกษา ประเพณี สุภาษิต คำขวัญ คำเปรียบเทียบ คำพังเพย นิทานสอนเด็ก ฯลฯ การตอกย้ำ วัฒนธรรมในด้านรูปความเชื่อนี้ ทำให้การปกครองเป็นเรื่องของคนกลุ่มเดียว และเป็นเรื่องง่ายในการปกครอง โดยไม่ต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่ของผู้ปกครองในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน ...โดยโยนเรื่องกรรมเก่า เรื่องบุญพาวาสนาของประชาชนที่ชาติเก่าก่อน สร้างกรรมหรือสร้างบาปไว้มาก เกิดมาชาตินี้จึงต้องรับกรรมเก่าหรือชดใช้กรรมเก่า ...การยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของฟ้าลิขิต พรหมบันดาลหรืออำนาจเร้นลับ ทำให้มองข้ามรากเหง้าสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาของตนและของสังคมที่ตนดำรงอยู่ว่าเป็นความบกพร่องและรับผิดชอบของรัฐบาล มิใช่พรหมลิขิต (กมล กมลตระกูล, 2531, น.106-107)

กมล กมลตระกูลอาจต้องการให้ตั้งคำถามถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นรากเหง้าของสาเหตุแห่งปัญหาที่แท้จริง แน่นอนว่า ความไม่เท่าเทียมในสังคมเป็นสาเหตุอันสำคัญของปัญหาสังคม อย่างไรก็ตาม “กงเกวียนกงกรรม” แม้ในความหมายเชิงวัฒนธรรมเท่าที่กมล กมลตระกูลเห็นว่าจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนานั้นก็มีข้อโต้แย้งที่น่ารับฟัง

ความเห็นเรื่องกรรมเวรของกมล กมลตระกูลอาจถูกต้องในด้านหนึ่ง ทว่าในอีกด้านหนึ่ง อาจวิเคราะห์ได้ว่า “กรรมเวร” ตามความหมายเชิงวัฒนธรรมก็อาจให้คุณค่าแก่การมีชีวิตอยู่รอดในสังคมได้ ไม่อาจสรุปได้อย่างแน่นอนว่า ความเชื่อเรื่อง “กรรมเวร” จะให้ผลในทางลบต่อกระบวนการพัฒนา คุณค่าในทางบวกหรือด้านดีของกรรมเวรมีอยู่อย่างมากมายและแน่นอน เพียงแต่ผู้ที่เกี่ยวข้องได้มองเห็นกรรมเวรในด้านมุมใดและอย่างน้อยควรตั้งคำถามทบทวนว่า เราได้มองเห็นคุณค่าของความเชื่อเรื่องกรรมเวรอย่างครบถ้วนหรือไม่ (กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2532, น.4)

คนในสังคมที่ประสบปัญหาและไม่รู้วิธีที่จะแก้ไขปัญหาของตนนั้น ย่อมเต็มไปด้วยความรู้สึกกังวลใจไม่สบายใจ คับข้องใจ ตลอดจนมีความกดดันทางจิตใจมากมาย บุคคลเหล่านี้ต้องการวิธีที่จะลดความรู้สึกไม่สบายใจ หรือระบายความทุกข์ แม้ปัญหาจะไม่ได้รับการแก้ไขไปโดยเร็วก็ตาม “กฎแห่งกรรม” ได้เข้ามาเป็นเครื่องมือในการอธิบายปรากฏการณ์ที่บุคคลประสบอยู่ ความทุกข์ใจที่ผ่อนคลายลงไปทำให้บุคคลมีสติมากขึ้น และเมื่อสบายใจดีแล้ว บุคคลนั้นอาจจะเริ่มต้นวิธีแก้ไขปัญหาด้วยตนเองอีกครั้งหนึ่ง...หากบุคคลนั้นมองเห็นช่องทางของการแก้ไขปัญหาได้ทราบแหล่งทรัพยากรที่จะสามารถไปใช้บริการได้ ตลอดจนเห็นช่องทางที่จะเข้าถึงทรัพยากรนั้น บุคคลก็จะไม่มีรอที่จะช่วยตนเองหรือพึ่งตนเอง ...ถ้าเราทำความเข้าใจ “กฎแห่งกรรม” อย่างชัดเจน และเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ในการพึ่งตนเองแล้ว กฎแห่งกรรมอาจไม่ใช่อุปสรรคอีกต่อไป แต่อาจเป็นเครื่องมือหนึ่งในการเข้าถึงจิตใจและวัฒนธรรมของบุคคล กลุ่มและชุมชนก็ได้ (น.4-5)

ยิ่งไปกว่านั้น ความเชื่อเรื่องกรรมเวรเป็นอรรถาธิบายที่ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของปรากฏการณ์อย่างกว้างขวาง อิทธิพลของลัทธิพราหมณ์อาจมีอิทธิพลต่อการตีความกฎแห่งกรรมไปในด้านบุญกรรมแต่ปางก่อน ซึ่งก็ไม่จำเป็นต้องถูกตีตราว่าเป็นสิ่งที่งมงาย หรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเสมอไป แท้จริงแล้ว กฎแห่งกรรมหรือแม้แต่ความเชื่อเรื่องกรรมเวรน่าจะสนับสนุนการพัฒนาสังคม หากนำมาอธิบายถึงเหตุของการกระทำ อันนำไปสู่ผล ไม่ว่าจะเป็นอดีตภายในภพชาตินี้หรือชาติแต่ปางก่อน (แม้จะไม่เชื่อหรือยังไม่สามารถพิสูจน์เรื่องภพชาติและชีวิตหลังความตายได้) พระพุทธองค์ได้ย้ำเน้นถึงความพากเพียรในการปฏิบัติธรรม ให้มนุษย์ทั้งปวงไม่ทำชั่ว ให้ทำแต่คุณความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ในทุก ๆ ภพทุก ๆ ชาติ ซึ่งก็ครอบคลุมถึงความเข้าใจตนเอง เข้าใจสถานการณ์ในปัจจุบัน การลงมือปฏิบัติในกาลปัจจุบัน เพื่อยังผลดีที่พึงประสงค์ในอนาคต มิพักต้องเลือกว่า จะเป็นอนาคตแห่งชาติภพนี้หรือชาติภพข้างหน้าก็ตาม

บางทีสิ่งที่กมล กมลตระกูลมองว่าเป็นสิ่งที่งมงายนั้นอาจเป็นการฉายภาพจากมุมเพียงด้านเดียวและเฉพาะส่วนที่ผิวเผินของ “กรรมเวร” บางทีพฤติกรรมที่ดูเสมือนเป็นความงมงายแท้จริงคือวิธีการจัดการกับปัญหาตามภูมิปัญญาของชาวบ้านอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความหมายและมีคุณค่าเฉพาะที่ไม่อาจตัดสินว่าด้อยค่ากว่าวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์แบบวัตถุวิสัย บางทีการจัดการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านแบบนี้คือสัญลักษณ์ของการแสดงอำนาจของประชาชน

ชุดหนึ่ง เพราะในการจัดการกับปัญหาสังคมสมัยใหม่ ประชาชนไม่ได้มีอำนาจอย่างเต็มที่ในการเข้าถึงทรัพยากรสังคม

ความเป็นทางการและความเป็นระบบราชการของทรัพยากรสังคมที่เกี่ยวข้องเป็นอุปสรรคสำคัญที่ประชาชนเข้าไม่ถึง ประชาชนจึงเลือกที่จะใช้ภูมิปัญญาของตนเองในการแก้ไขปัญหา กฎแห่งกรรมเป็นชุดของการอธิบายที่ประชาชนคุ้นชินและตอบสนองคุณค่าความเป็นมนุษย์ของประชาชน กฎแห่งกรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่งมงาย เจตนารมณ์ขององค์การหรือบุคคลใดก็ตามที่จะขจัดกฎแห่งกรรมออกไปจากความคิดและวิถีชีวิตของประชาชน นอกจากจะเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้แล้ว ยังเท่ากับเป็นการใช้อำนาจของความทันสมัยมาข่มเหงเบียดเบียนอำนาจของประชาชนอีกด้วย ฯลฯ

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างปรากฏการณ์ที่อาจเรียกประชาชนที่เกี่ยวข้องได้ว่า “งมงาย” หากเราไม่สามารถมองเห็นคุณค่าภายในของปรากฏการณ์และประชาชนกลุ่มนั้น นายแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ จบปริญญาเอกด้านมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด สหรัฐอเมริกา เป็นที่ยอมรับกันว่านายแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์เป็นแพทย์ที่ก้าวข้ามองค์ความรู้ทางการแพทย์เข้าไปสู่คุณค่าภายในของมานุษยวิทยาได้อย่างลึกซึ้ง ในการบรรยายของท่านครั้งหนึ่ง ท่านได้เล่าถึงสมัยที่เป็นแพทย์ที่โรงพยาบาลชุมพวง ได้รักษาพยาบาลผู้ป่วยรายหนึ่ง ซึ่งป่วยหนักไม่มีทีท่าว่าจะกลับบ้านได้ ญาติขออนุญาตนำ “ผีฟ้า” มาเซิ้งในโรงพยาบาล ปรากฏว่าผู้ป่วยแสดงแววตาตอบสนองลุกขึ้นยืน ท่ามกลางเสียงเฮลั่นของญาติและเสียงแคนเสียงกลองกระหึ่มโรงพยาบาล จากนั้นผู้ป่วยสามารถเดินกลับบ้านไปพร้อม ๆ กับญาติที่มาร่วมพิธีกรรม “รำผีฟ้า” แสดงว่าอาการป่วยหายขาดเป็นปกติดี

เรื่องนี้มีผู้ให้ความเห็นว่า “...ชาวบ้านยังมีส่วนที่เขายังไม่สบายใจ แต่พอได้ดูรำผีฟ้าแล้ว ชาวบ้านพอใจแล้วหาย...” (ขวัญใจ เอมใจ, 2543, น.16) เรื่องนี้อธิบายได้หลายด้านหลายมุม ทว่าในอีกด้านมุมที่ลึกซึ้งลงไปยิ่งกว่าความพอใจหรือสบายใจ ประชาชนและเครือญาติได้แสดงสัญลักษณ์ทางอำนาจและคุณค่าภายในของตนออกมาในบริบทของอำนาจในการแพทย์สมัยใหม่ โรงพยาบาลเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจอีกชุดหนึ่งที่แตกต่างจากอำนาจและคุณค่าภายในของประชาชนชาวบ้าน เมื่อคุณหมอโกมาตรแสดงอัธยาศัยอันดี มีการสื่อสัญลักษณ์ที่บอกชาวบ้านว่า ท่านเปิดกว้างเต็มที่ ท่านไม่ปิดกั้นอำนาจของชาวบ้าน ซ้ำยังให้ความเคารพในคุณค่าภายในของชาวบ้านอย่างสูง เมื่อชาวบ้านสื่อสารและตีความหมายของ “การอนุญาตให้รำผีฟ้า” ของหมอโกมาตรได้อย่างเข้าใจชัดเจน ชาวบ้านก็กล้าออกจาก “ที่ยืนอันคับแคบ” (เพราะถูกอำนาจของการแพทย์สมัยใหม่กดบังไว้) ออกจากสภาพ “หลังพิงฝา”

(เพราะไม่สามารถมีโอกาสท้าทายชุดอำนาจหรือชุดของวาทกรรมการแพทย์สมัยใหม่มาก่อนเลย)

ชาวบ้านรู้ดีว่าคติของการแพทย์สมัยใหม่มักมองว่า “รำผีฟ้า” เป็นเรื่องงมงาย การตัดสินใจตรงกันข้ามกับชุดอำนาจหลักของการแพทย์ตะวันตกของคุณหมอโกมาตร ทำให้ชาวบ้านมั่นใจว่าพวกเขามีช่องทางสำหรับการแสดงคุณค่าภายในและแสดงอำนาจของชาวบ้านออกมาขับเคี่ยวกับอำนาจการแพทย์ตะวันตก เพื่อให้ผู้ป่วยเข้มแข็งและกลับมามีกำลังใจมีความมั่นใจในสุขภาพของตน

ตัวอย่างที่สองเกิดขึ้นจริงเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2523 เป็นเรื่องที่เตือนใจนักวิชาชีพที่เกี่ยวข้องต่อการมองประชาชนอย่างสรุปตัดสินว่า “งมงาย” เมื่อนักพัฒนาชนบทคนหนึ่งสังกัดองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งได้ลงไปสำรวจการรวมกลุ่มของประชาชนในเขตอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา นักพัฒนาชนบทผู้นี้ได้ออกไปพูดคุยกับประชาชนถึงในแปลงที่ทำนาทำไร่ ในวันหนึ่งมีเจ้าหน้าที่การเกษตรของหน่วยงานรัฐบาลที่ประสานงานกันใกล้ชิดได้ขอลงพื้นที่ด้วย เพื่อรณรงค์ให้ประชาชนให้ความร่วมมือในการกำจัดหนู เนื่องจากขณะนั้นหนูกำลังระบาดกัดกินข้าวในนาของประชาชนในเขตตำบลนี้

นักพัฒนาชนบทและเจ้าหน้าที่การเกษตรได้พบลุงผู้สูงอายุท่านหนึ่งที่ปลายนา และถามท่านว่า

“ที่นาของลุงนี่ มีหนูรบกวนบ้างไหมครับ”

“ก็มีบ้าง”

“แล้วลุงทำอย่างไรครับ”

“ลุงใช้ธูปจุดแล้วปักไว้ที่หัวคันนา...อธิษฐานแผ่เมตตาไม่ให้มารบกวนกัน”

“แล้วได้ผลหรือครับ”

“ได้ผลซิ หนูไม่มารบกวนเลย”

ในขณะที่ลุงตอบว่า ได้ใช้ธูปในการกำจัดหนูแทนการใช้กับดักหรือยาฆ่าหนู เจ้าหน้าที่การเกษตรที่มาด้วยกันกับนักพัฒนาชนบทได้กระซิบกระซาบว่า

“ลุงคนนี้ แก ‘งมงาย’ น่าดูเลยนะ คุณ...”

ยิ่งไปกว่านั้น เจ้าหน้าที่การเกษตรได้เสนอให้ลุงไปรับกับดักหนูและยาฆ่าหนูที่อำเภอซึ่งแจกให้เกษตรกรใช้ฟรีโดยไม่คิดมูลค่า แต่ลุงยังคงปฏิเสธที่จะรับอุปกรณ์ดังกล่าว ทั้งยืนยันว่าหนูไม่มารบกวนที่นาของลุงแล้ว นักพัฒนาชนบทจึงลาลุงและออกจากที่นามา ขณะที่เพื่อน

เจ้าหน้าที่การเกษตรบ่นอุบอิบวิจารณ์ลุงว่า “งมงาย” และ “ไม่ให้ความร่วมมือ” นักพัฒนาชนบทคิดว่าลุงคนนี้น่าจะมีตรรกะในการอธิบายหรือมีเหตุผลบางประการที่น่ารับฟัง แม้จะยังนึกไม่ออก แต่อย่างน้อยที่สุดคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ที่เขาร่ำเรียนจบมาได้สอนให้เขาไม่ด่วนสรุปและไม่ให้ตำหนิติเตียนประชาชน

หลังจากที่นักพัฒนาชนบทผู้นี้ลาออกจากองค์กรเอกชนไปทำงานอื่นระยะหนึ่ง เขาได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติม จึงพบว่า “วงจรของห่วงโซ่อาหาร” ตามธรรมชาติ งูตัวหนึ่งกินหนูเป็นอาหารวันละ 5-10 ตัว หรือมากกว่านั้น ขึ้นอยู่กับขนาดของงู ข้อมูลนี้อธิบายปรากฏการณ์เรื่องหนูไม่มารบกวนต้นข้าวของลุงได้อย่างดี เพราะเมื่อลุงไม่คิดฆ่าหนูก็คงไม่ฆ่างู เมื่องูอาศัยอยู่ตามสุมทุมพุ่มไม้หัวนาปลายนาของลุง งูก็คอยจับหนูกินเป็นอาหารทำให้ปริมาณของหนูที่เข้ามากัดกินข้าวของลุงก็น้อยลงไป การที่ลุงมีจิตใจใฝ่ในธรรมะสูงเช่นนี้ พออนุมานได้ว่า วิถีชีวิตของลุงคงมีลักษณะสันโดษและไม่นิยมความฟุ้งเฟ้อหรือบริโภคนิยม ลุงทำนาก็คงอยากได้ข้าวไว้กินแน่นอน แต่คงไม่ถึงกับรู้สึกว่าจะต้องบีบเค้นเอาเมล็ดข้าวทุกเมล็ดจากต้นข้าวทุกต้นในที่นาไปขายเป็นเงิน เพื่อซื้อรถยนต์คันใหม่หรือทีวีสีเครื่องใหม่ ลุงจึงไม่รู้สึกโกรธแค้นที่มีหนู นก หรือสัตว์อื่นเข้ามากินข้าวของลุง เพราะลุงทำใจได้ว่าผลผลิตข้าวอาจจะต้องสูญเสียให้กับนกหนูจำนวนหนึ่ง พฤติกรรมการจุดธูปไว้ที่หัวคันนา เป็นความสบายใจและสะท้อนให้เห็นสัญลักษณ์ของการยอมรับส่วนอื่นๆ ในระบบนิเวศ สัญลักษณ์ของการไม่เบียดเบียนและไม่มุ่งทำลายระบบย่อย หรือส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ

หากกลับไปทบทวนบทความของกมล กมลตระกูล จะพบว่าลุงท่านนี้ไม่ได้งมงายแต่ประการใด ไม่ว่าคติเรื่องกรรมเวรที่ผิวเผิน หรือกฎแห่งกรรมทางพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง แม้มาในรูปแบบของวัฒนธรรมประเพณีก็มีการหน้าที่ที่เป็นประโยชน์ต่อระบบนิเวศและจิตวิญญาณของมนุษย์ พฤติกรรมของลุงที่ไม่รับกับดักหนูและยาฆ่าหนู รวมถึงใช้ธูปจุดไว้ที่หัวไร่ปลายนาเป็นพฤติกรรมที่นอกจากจะสอดรับกับหลักการทางนิเวศวิทยาแล้วยังเป็นการให้คุณค่ากับโลกรอบๆ ตัวของลุงอย่างสันโดษสมถะว่าเป็นตัวของตัวเอง เพียงแต่นักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพ (หรือนักพัฒนาชุมชน) ต้องไม่รีบร้อนสรุปตัดสินผู้ใช้บริการหรือระบบผู้ใช้บริการใดๆ ว่า “งมงาย” เป็นอันขาด หรือสรุปตัดสินคุณค่าของมนุษย์ นั่นคือการไม่ตกหลุมความคิดกระแสหลักที่เป็นนิยัตินิยม-และเป็นการใช้นิยัตินิยมในมุมกลับนั่นเอง

เช่นเดียวกัน นักสังคมสงเคราะห์ที่ทำงานด้านสุขภาพจิต มักจะพบคำอธิบายถึงความเจ็บป่วยทางจิตที่อ้างอิง “กรรมเวร” หรือ “เวรกรรมแต่ปางก่อน” ในด้านหนึ่งการอ้างอิงกรรมเวร มีลักษณะเป็นนิยัตินิยม ทว่าญาติของผู้ป่วยทางจิตก็มีวิธีการตีความที่นำไปสู่การ

ปฏิบัติตนที่เป็นการมุ่งกระทำดี ให้การเอาใจใส่กับผู้ป่วยเป็นอย่างดี เพื่อว่าชาตินี้จะได้รับผลกรรมที่ดี ซึ่งการตีความแบบนี้เป็นการห่อหุ้ม “กรรมเวร” เอาไว้ด้วยความไม่ประมาท (พระมหาชาติชาย ใบทับทิม, 2547) ถือว่าเป็นแนวทางการตีความแบบมนุษยนิยม วิเคราะห์ได้อีกว่า การอธิบายด้วย “กรรมเวร” ของญาติผู้ป่วย ไม่ได้ผูกติดอยู่กับแนวคิดนิยัตินิยม แต่ได้มีการตีความและการปฏิบัติตนที่สอดคล้องกับมนุษยนิยม ดังจะได้กล่าวต่อไป

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ (Freud’s Psychoanalysis Theory)

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์เป็นแนวคิดหนึ่งในกระบวนทรรศน์นิยัตินิยม หรือกลุ่มแนวคิดที่เชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์ถูกลิขิตหรือกำหนด ทฤษฎีจิตวิเคราะห์เชื่อว่าการเข้าใจมนุษย์ต้องพยายามเปิดเผยถึงจิตไร้สำนึก (unconscious mind) ที่ซ่อนลึก ๆ อยู่ภายใน สิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์คือสัญชาตญาณ (instincts) แรงขับฝ่ายต่ำ (id) และพลังขับทางเพศ (sex energy หรือ Libido) ทฤษฎีจิตวิเคราะห์มีอิทธิพลอย่างมากในการอธิบายมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีบุคลิกภาพ พฤติกรรมทางเพศ พฤติกรรมที่ก้าวร้าว โรคจิตโรคประสาท และกลไกป้องกันทางจิต เป็นต้น (Nye, 1981, pp.5-7) แม้ว่า ทฤษฎีจิตวิเคราะห์จะยังเป็นที่นิยมมาจนปัจจุบัน แต่การใช้ทฤษฎีจิตวิเคราะห์โดยลำพังอย่างเดียวโดด ๆ มักทำให้นักวิชาชีพมีความโน้มเอียงในการประทับมลทินแก่ประชาชนผู้ประสบปัญหาได้ง่ายมาก ข้อวินิจฉัยของนักวิชาชีพที่ยึดทฤษฎีจิตวิเคราะห์อย่างเดียว มักจะมีลักษณะเป็นการตัดสินคุณค่าของประชาชนเข้าไว้เป็นประเภทต่าง ๆ ในสูตรสำเร็จ เป็นต้นว่า ผู้ป่วยโรคจิต พวกวิตถาร ปัญญาอ่อน พวกก้าวร้าว ฯลฯ ทัศนะการมองเช่นนี้ทำให้ประชาชนรู้สึกว่า ตนเองขาดโอกาสในการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขปัญหา ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง เพราะนักวิชาชีพที่เกี่ยวข้องได้พิพากษาเขาไปแล้ว

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ประสบผลสำเร็จในการศึกษามนุษย์ในด้านลบมากกว่าด้านบวก เปิดเผยให้เห็นจุดอ่อนของมนุษย์ ความเจ็บป่วยและบาปของมนุษย์เป็นส่วนใหญ่ที่เป็นเช่นนี้เพราะฟรอยด์มีวิธีการศึกษาโดยสังเกตมนุษย์ที่มีความเจ็บป่วยทางจิตเป็นส่วนใหญ่ จิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ตัดสินมนุษย์และเป็นการตัดสินที่ถูกเพียงครึ่งเดียว เป็นครึ่งที่ดำมืดและด้อยคุณภาพของมนุษย์ (เอดเวิร์ด ฮอฟแมน, 2532, น.91-92)

ดังจะเห็นได้ว่า กลุ่มแนวคิดนิยัตินิยมนี้มีผลในทางทำลายความเชื่อมั่นในตนเองของประชาชนโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นประชาชนรายบุคคล กลุ่ม หรือชุมชน กล่าวคือ เมื่อนักสังคมสงเคราะห์หรือวิชาชีพที่ทำงานกับมนุษย์มีความเชื่อในแนวคิดนิยัตินิยม ประชาชน